

УДК [94(438):37:329]“1919/1939”

Оксана РУДА*кандидат історичних наук,**старший науковий співробітник відділу новітньої історії**Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,**ORCID 0000-0003-4361-8313**oxana.ruda@gmail.com**DOI: 10.33402/up.2018-11-78-98*

ОСВІТНЄ ПИТАННЯ У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ПОЛЬСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (1919–1939)

Проаналізовано програмні документи провідних польських політичних партій, простежено шляхи розв'язання освітніх проблем, заходи щодо захисту освітніх прав представників різних національностей і покращення матеріального становища вчителів. Висвітлено освітню діяльність членів партій, спрямовану на розвиток початкового, середнього та вищого шкільництва, позашкільної освіти, а також піднесення рівня національної свідомості польського населення. З'ясовано, що праві політичні сили виступали за зміцнення польськості в державі та заперечували право національних меншин на навчання рідною мовою. Політики санаційного табору виняткову роль у державі відводили полякам, докладали значних зусиль до розвитку польськомовного шкільництва. Натомість представникам національних меншин вони, хоч і гарантували рівні права для здобуття освіти рідною мовою, однак лише за умови їхньої повної лояльності до влади. Простежено, що польські ліві політичні сили виступали за зрівняння у правах громадян усіх віровизнань і національностей, впровадження в життя статей Конституцій 1921 та 1935 рр. щодо культурних, мовних та освітніх прав національних меншин. Попри певні відмінності, майже у всіх програмних документах польських політичних сил йшлося про необхідність піднесення рівня освіти в школах, виділення стипендій для учнів, підвищення кваліфікації учителів, організацію освітніх курсів, читалень, бібліотек, народних домів.

Ключові слова: політичні партії, Польща, освітня діяльність, навчальні заклади, національні меншини.

У міжвоєнній Польщі освітня політика була узгоджена з політикою державною, а проблема школи набула загальнодержавного значення. Свої політичні наміри, пов'язані зі створенням мононаціональної держави, влада намагалася реалізувати через початкове, середнє та вище шкільництво. Плакючи в учнів і молоді як польської національності, так і представників національних меншин польські ідеали, урядовці позбавляли непольське населення можливості ознайомлення з рідною історією та культурою, а також зменшували кількість навчальних

закладів з мовами викладання меншин. Мовна однорідність населення мала стати запорукою збереження миру і внутрішньої безпеки та побудови в майбутньому сильної Польської держави. У цьому контексті проблеми освіти перебували в центрі уваги тогочасних польських політичних партій різного ідеологічного спрямування. Представлення польськими політичними силами різноманітних шляхів розв'язання питань шкільництва, їхнє ставлення до навчальних закладів з мовами викладання національних меншин донині викликає значне зацікавлення вчених.

Окремі аспекти освітньої діяльності польських політичних партій міжвоєнних років, розвитку польськомовного шкільництва та навчальних закладів національних меншин неодноразово порушували польські та українські дослідники. Культурно-освітню діяльність людовців, їхні програмні документи, еволюцію освітньої політики міжвоєнної Польщі проаналізував Мечислав Петрусевич (Mieczysław Pietrusiewicz)¹. Освітню діяльність ендеків висвітлив Станіслав Кілан (Stanisław Kilian)². Основні форми культурно-освітньої роботи Польської соціалістичної партії (ППС) розкрив Адам Святло (Adam Światło)³. Історію окремих польських політичних партій, їхні ідейні та організаційні засади, форми та методи роботи з виборцями, шляхи розв'язання освітніх питань, які вони пропонували, досліджували Роман Вапінський (Roman Wapiński)⁴, Еугеніуш Кокко (Eugeniusz Koko)⁵, Станіслав Міхаловський (Stanisław Michałowski)⁶, Божена Кживоблоцька (Bożena Krzywobłocka)⁷, Ян Яхимек (Jan Jachymek)⁸. Ідеологію та діяльність польських політичних партій висвітлювали також українські вчені, зокрема Микола Генік⁹, Лев Калиняк¹⁰,

¹ Pietrusiewicz M. *Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce w latach 1918–1932*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1981. 236 s.

² Kilian S. *Myśl edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939*. Kraków: Wyd-wo Naukowe WSP, 1997. 179 s.

³ Światło A. *Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1981. 725 s.

⁴ Wapiński R. *Narodowa Demokracja 1893–1939: ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1980. 339 s.

⁵ Koko E. *Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925*. Gdańsk: Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 1991. 234 s.

⁶ Michałowski S. *Myśl polityczna Polskiej Partii Socjalistycznej: (1918–1939)*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1994. 312 s.

⁷ Krzywobłocka B. *Chadecja. 1918–1937*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1974. 579 s.

⁸ Jachymek J. *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego «Wyzwolenie» 1918–1931*. Lublin: UMCS, 1982. 344 s.

⁹ Генік М. Українське питання в політичних концепціях польських правоцентристських партій (1918–1920). *Галичина*. 1997. № 1. С. 37–43.

¹⁰ Калиняк Л. Д. *Польські селянські партії у суспільно-політичному житті Західної України (1919–1939): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2003. 210 с.*

Максим Гон¹¹, Іван Васюта¹², однак вони лише опосередковано торкалися шляхів розв'язання освітніх питань.

Мета статті – висвітлити освітнє питання у програмних документах польських провідних політичних партій міжвоєнної Польщі. Реалізація визначеної мети передбачає вирішення низки завдань: дослідити запропоновані польськими політичними партіями шляхи розв'язання освітнього питання в державі, проаналізувати діяльність партій, спрямовану на піднесення рівня освіти населення, простежити ставлення партійців до запровадження утравізму в шкільництві.

У міжвоєнні роки в польській партійно-політичній системі сформувалося три табори з принципово відмінними концепціями національної та освітньої політики. До першого з них належали представники правих політичних партій, які намагалися реалізувати доктрину національної держави, за допомогою відповідної культурно-освітньої та релігійної політики асимілювати слов'янські народи, а євреїв змусити до еміграції. До другого – польські соціалісти та близькі до них політсили, які виступали за надання територіальної автономії слов'янським меншинам, а культурно-освітньої – єврейському населенню. До третього – представники ліворадикального руху, які обстоювали право національних меншин на самовизначення¹³.

Серед загальнопольських партій значну підтримку населення мав заснований 1919 р. Народно-національний союз (Związek Ludowo-Narodowy, далі – ЗЛН) на чолі з Романом Дмовським (Roman Dmowski). У 1924–1925 рр. по всій Польщі до партії належало близько 80–90 тис. членів¹⁴. Визнаючи освіту основним рушієм відродження і поступу народу, у своїй політичній програмі партія акцентувала на необхідності розвитку та організації шкільництва, насамперед початкових навчальних закладів у сільській місцевості. Члени політсили зазначали, що шкільна освіта має бути безкоштовною та обов'язковою. У програмі йшлося про те, що школа, відповідно до концепції «національного виховання», покликана не лише вчити, а й виховувати майбутніх громадян у релігійному дусі, пошані до власної Вітчизни, формувати почуття відповідальності, гордості та національної гідності. Саме пронизані «польським духом» школи та вчителі-поляки мусили формувати в дітей та молоді національну свідомість. Моральну опіку над усім виховним процесом мала здійснювати Римокатолицька церква, тому навчання релігії у школах ставало обов'язковим¹⁵.

¹¹ Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: монографія. Рівне: Волинські обереги, 2006. 431 с.

¹² Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 335 с.

¹³ Жерноклєєв О. Національні меншини в Західній Україні в міжвоєнний період. *Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект* / гол. ред. І. Ф. Курас / Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. Київ, 2000. С. 163–164.

¹⁴ Holzer J. *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1974. S. 125.

¹⁵ Program Związku Ludowo-Narodowego. *Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z uwzględnieniem stronnictw żydowskich, ukraińskich,*

Докладаючи чималих зусиль, ЗЛН різноманітними методами захищав польськість у південно-східних воєводствах і поширював тут концепцію «національного виховання», покликану зберегти польську національну ідентичність. Тісно співпрацюючи з польськими громадськими, учительськими та освітніми організаціями, партійці організовували протестаційні віча, на яких закликали населення виступати проти утравкізації польськомовного шкільництва та запровадження української мови в польських школах, організовували акції шкільного плебісциту, провадили роз'яснювальну роботу про необхідність боротьби за національне шкільництво як запоруку збереження польськості в краї¹⁶. Тісно співпрацюючи з польськими культурно-освітніми товариствами Галичини, члени ЗЛН реалізовували власну концепцію «національного виховання», поширювали колонізаційні впливи серед місцевого населення та долучалися до піднесення рівня національної свідомості поляків.

Відповідно до програмних документів ЗЛН, непольські середні навчальні заклади у південно-східних воєводствах планували реорганізувати на утравкістичні. Насамперед це стосувалося українських гімназій, в яких літературу, історію (із навчальних програм початкових і середніх шкіл хотіли вилучити згадки про «козаччину» та «гайдамаччину»), географію та польську мову мали викладати державною мовою, а також позбавити гімназії «права прилюдності». Педагогічний колектив українських навчальних закладів повинен був складатися з поляків. У населених пунктах, де переважало польське населення, школи мали бути тільки польськомовними¹⁷. Подібне вирішення освітньої проблеми, на думку політиків, сприяло б не лише утвердженню польської національної свідомості серед поляків південно-східних воєводств, а й її формуванню серед національних меншин краю, що було б запорукою майбутнього зміцнення польськості на окреслених теренах.

Освітня реформа, яку запропонували члени ЗЛН, передбачала: зміну мети навчання з акцентуванням на ролі громадянського національного виховання, результатом якого мало стати формування генерації політично активних та свідомих громадян; збереження «польського духу» з обов'язковим вивченням польської мови та «національного духу» в змісті навчання; осучаснення навчання, яке б гармонійно поєднувало польські навчальні традиції з вимогами часу, зміну структури шкільництва; збільшення кількості навчальних закладів, які б готували молодь до ремісничих і торговельних професій; використання позашкільної форми діяльності з метою «національного виховання» тощо. Визнаючи виховання важливою складовою процесу формування і зміцнення народу, представники ЗЛН наголошували

niemieckich, litewskich, białoruskich i rosyjskich na ziemiach polskich. Przewodnik praktyczny dla obywatela / ułoż. J. Bełcikowski. Warszawa: Księgarnia Gustawa Szylinga, 1923. S. 26–27; Kilian S. Myśl edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939. S. 50.

¹⁶ Sprawozdanie tygodniowe za czas od 16 do 22 października 1927 r. Ruch polskich organizacji politycznych. Stanisławów, dnia 22 października 1927 r. *Державний архів Івано-Франківської області* (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 226. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 34.

¹⁷ Radomski G. Narodowa-Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, cop., 2000. S. 140–142.

на необхідності поєднувати польську виховну систему з національними та релігійними цінностями¹⁸.

Саме член ЗЛН, міністр освіти Станіслав Грабський (Stanisław Grabski) був одним із розробників освітнього закону 1924 р., який передбачав створення утраквістичних шкіл для українського, білоруського та литовського населення. Обґрунтовуючи законопроект про запровадження утраквістичного шкільництва, міністр освіти переконував, що двомовні школи будуть величезним кроком уперед на шляху колонізації народів, які проживають на південно-східних теренах Польщі¹⁹. У Галичині всі українські гімназії також мали стати утраквістичними.

Із жовтня 1928 р. ЗЛН діяв під назвою Національна партія (Stronnictwo Narodowe, далі – СН). Створення нової партії було наслідком зменшення впливів ЗЛН після травневого перевороту 1926 р. та приходу до влади Юзефа Пілсудського (Józef Piłsudski), неспроможності подолати внутрішні (розбіжності між політичними керівниками, а також домінування парламентської діяльності над іншими формами партійного впливу) та зовнішні (труднощі у підборі політичних союзників, антиєндецька діяльність санаційного табору, спад політичної популярності) чинники. У програмних документах СН акцентовано на важливості національної солідарності, підтримки римо-католицької віри, верховенства права приватної власності. Партійці відстоювали республікансько-демократичний устрій і водночас запровадження обмежень для національних меншин²⁰. Саме на другу половину 1920-х та 1930-ті роки припало формування ендеками стратегії в єврейському питанні, стрижневим завданням якої стало послаблення позицій євреїв в економіці, а також створення таких умов, які б спонукали їх до еміграції. Проміжними засобами для досягнення цілей було запровадження *numerus clausus* для єврейських студентів середніх і вищих навчальних закладів, а також т. зв. лавкового гетто, яке передбачало навчання євреїв за окремими від християн партами²¹. З огляду на духовні, культурні та релігійні відмінності єврейського народу члени СН передбачали створення окремих єврейських вишів²². Політики дотримувалися думки, що спільне навчання поляків

¹⁸ Maj E. Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. S. 184–185.

¹⁹ Kilian S. Myśl edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939. S. 51.

²⁰ Zasady programowe Związku Ludowo-Narodowego. Uchwały Rady Naczelnej Związku Ludowo-Narodowego z dnia 16 października 1927 r. *Polska Akademia Umiejętności w Krakowie* (далі – PAU w Krakowie). Sygn. 7825, mikrof. 1453. K. 394–395; Maj E. Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928... S. 106.

²¹ Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період... С. 104–106; Co to są Narodowcy? (Ich cele i dążenia) / napisał S. Wielkopolski. Bielsko, 1937. *PAU w Krakowie*. Sygn. 7825, mikrof. 1453. K. 176; Radomski G. Narodowa-Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych... S. 134–136.

²² Program Stronnictwa Narodowego uchwalony przez Radę Naczelną Stronnictwa dnia 7 października 1928 roku. *PAU w Krakowie*. Sygn. 7825, mikrof. 1453. K. 129–130.

з євреями призведе до послаблення суверенності польського народу, а в перспективі – до перехоплення стерня польської політики «чужорідними елементами»²³.

Політичною силою, яка мала значний вплив на політичне, економічне та освітнє життя міжвоєнної Польщі, був т. зв. табір санації, який перебував при владі з 1926 до 1939 р. Характерно, що дослідники вживають термін «табір», а не партія Ю. Пілсудського, навіть попри статутну діяльність, зокрема Безпартійного блоку співпраці з урядом (*Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem*, далі – ББВР), який діяв у 1928–1935 рр. під керівництвом Валери Славєка (*Walery Sławek*), Броніслава Перацького (*Bronisław Pieracki*), Адама Коца (*Adam Koc*), Януша Радзивілла (*Janusz Radzywiłł*), Януша Єнджеєвича (*Janusz Jędrzejewicz*) та ін. Серед низки завдань, які ставила перед собою ця політична сила, було піднесення культури, освіти та національної свідомості поляків, а також згуртування суспільства задля зміцнення Польської держави. Політики також закликали представників національних меншин підтримати політичний курс маршала Ю. Пілсудського, спільно розбудовувати сильну Польщу²⁴.

Заснований пілсудчиками 21 лютого 1937 р. Табір національної єдності (*Obóz Zjednoczenia Narodowego*, далі – ОЗН) також офіційно не був політичною партією. На це, зокрема, вплинуло багато причин ідейно-політичного характеру. Цей табір не мав чітко окресленої ідеології та напрацьованої програми внутрішньої та зовнішньої політики. Він змагав до утвердження та зміцнення своїх політичних позицій, а також до обмеження прав громадян на користь виконавчої влади, що мало створити підвалини для елітарно-авторитарного устрою. Виняткову роль у державі відведено полякам, натомість представникам національних меншин, хоч і гарантували рівні права та можливості вільного розвитку, однак лише за умови їхньої повної лояльності до влади. Наприкінці 30-х років від ендеків вони перейняли гасло оборони польськості на східних теренах та наголошували на необхідності національної солідарності²⁵.

Під час перебування при владі т. зв. табір санації намагався реалізувати ідею служіння державі, тому в 1926–1939 рр. запроваджував виховну діяльність, що була підпорядкована інтересам держави. Польський дослідник Мечислав Іваницький (*Mieczysław Iwanicki*) умовно поділяє цей період на три етапи. Перший охоплює 1926–1929 рр. (до призначення міністром освіти Славоміра Червінського (*Sławomir Czerwiński*)), для нього характерна часта зміна міністрів освіти та формування санаційної виховної ідеології, яка ґрунтувалася на загальних ідеологічних засадах табору. Другий – 1929–1934 рр. (від призначення міністром освіти С. Червінського до відходу з посад братів Януша та Вацлава Єнджеєвичів), на який припало

²³ Dmowski R. *Separatyzm żydów i jego źródła*. Krzeszowice: Dom wydawniczy «Ostoja», 2005. S. 19–24; Wapiński R. *Narodowa Demokracja 1893–1939...* S. 238–239.

²⁴ *Zasady organizacji Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem uchwalone na pierwszym posiedzeniu Klubu Parlamentarnego BBWR w dniu 26 listopada 1930 r. Archiwum Akt Nowych w Warszawie* (далі – ААН). Zesp. 62. Sygn. 1. K. 2; Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / пер. В. П. Канаша. Київ: Мегатайп, 2001. С. 79–81.

²⁵ Iwanicki M. *O ideowo-wychowawczym oddziaływaniu sanacji na młodzież szkolną i akademicką*. Siedlce: Wyd-wo Uczelniane WSRP, 1986. S. 14–15; Holzer J. *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*. S. 320–321.

остаточне оформлення санаційної освітньо-виховної системи. Саме С. Червінський долучився до формування концепції «державницького виховання», яку розвинув та реалізував міністр освіти Я. Єнджеєвич, а згодом спільно зі своїм братом Вацлавом провів освітню реформу 1932 р. Третій етап припав на 1934–1939 рр., коли міністром освіти був Войцех Свентославський (Wojciech Świątosławski). В окреслений період почастішала критика концепції «державницького виховання» як з боку ендеків, які вбачали в ній підпорядкування польського народу панівній політсилі, так і з боку лівих політичних сил, які закидали табору намагання через виховання зміцнити режим диктатури. Національні меншини критикували владу за прагнення денационалізувати непольське населення держави. Дехто вказував на те, що надано перевагу моральному вихованню над інтелектуальним та висунуто на перший план ідейно-виховні гасла, які випливали з політичного, а не культурного підґрунтя²⁶.

Одним із головних елементів санаційного виховання була ідея держави, якій підпорядковано зміст навчальних програм та методи виховання, що гарантували реалізацію цієї програми. Санація поширювала свою концепцію серед молоді за допомогою школи та педагогічних кадрів, вищих навчальних закладів, молодіжних товариств. Значну увагу пілсудчики приділяли ідеологічній підготовці вчителів (лише за перших п'ять років було переведено на інші місця праці близько 35 тис. опозиційних педагогів, а 25 тис. залишилися безробітними), популяризації нової педагогічної літератури зі сфери громадянсько-державницького виховання, а також закупівлі відповідних книжок до шкільних бібліотек, прийнятті освітнього законодавства тощо. Водночас вони боролися проти поширення в шкільництві національних меншин антидержавної агітації та акцій саботажу²⁷. Освітнє законодавство мало підтримувати цю концепцію, воно зобов'язувало вчителів виховувати дітей і молодь свідомими громадянами держави.

Польська партія християнської демократії (Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji), заснована у вересні 1919 р., у своїх програмних документах наголошувала на особливому значенні християнських цінностей, а також виступила одним з ініціаторів запровадження релігійного шкільництва, покликаного зміцнити католицизм і польську національну свідомість молоді²⁸. Оскільки партія мала тісні зв'язки з націоналістичними угрупованнями, то її представники були переконані, що польська нація мала володіти вирішальним впливом у державі. Лідери партії – Войцех Корфанти (Wojciech Korfanty), Станіслав Адамський (Stanisław Adamski), Вацлав Бітнер (Wacław Bitner), Юзеф Хацінський (Józef Chaciński), Людвік Гдик (Ludwik Gdyk). Партійці схилилися до державної асиміляції слов'янського непольського населення, висловлювалися за формування в українців подвійної ідентичності. Натомість негативно ставилися до асиміляції євреїв, прагнучи їхньої

²⁶ Iwanicki M. O ideowo-wychowawczym oddziaływaniu sanacji... S. 33–35.

²⁷ Materiały na sprawozdawcze zgromadzenia publiczne dla prelegentów BBWR. Warszawa, dnia 13 lutego 1931 r. *AAN*. Zesp. 98. Mikrof. 2314/9, sygn. 71/I-81. K. 23; Iwanicki M. O ideowo-wychowawczym oddziaływaniu sanacji... S. 35–37, 67.

²⁸ Program Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji uchwalony na II Ogólnopolskim Kongresie Stronnictwa z dnia 31 maja i 1 czerwca 1925 r. Warszawa: Drukarnia Zarządu Głównego Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji, 1926. S. 17–19.

ізоляції чи еміграції з Польщі. Вважали, що на південно-східних теренах поряд зі зміцненням почуття польської державності належну увагу варто приділити створенню розгалуженої системи польськомовного шкільництва та збільшенню кількості польських культурно-освітніх установ, які б сприяли формуванню серед місцевого населення польської національної свідомості. Зокрема, в програмі партії зазначено, що шкільництво має бути релігійним, національним і державним, тобто держава мала гарантувати молоді можливість здобуття найвищого рівня освіти. Належну увагу приділяли релігійному вишколу вчителів. Найважливішим навчальним предметом мала бути релігія. Засновані з ініціативи батьків приватні школи передбачали фінансувати за громадські кошти. Керівництво шкільництвом мало бути передане самоуправним установам, натомість за державою зберігалося право нагляду за дотриманням моральності та добрих традицій. Члени партії наголошували на важливості відкриття дітям із малозабезпечених родин і сімей робітників доступу до державних середніх навчальних закладів²⁹.

Центр польського політикуму репрезентувала Польська народна партія «Пяст» (Polskie Stronnictwo Ludowe «Piast», далі – ПСЛ «Пяст»), важливу роль у діяльності якої відігравали Мацей Ратай (Maciej Rataj), Францішек Бардель (Franciszek Bardel), Ян Дембський (Jan Dębski) та ін. Освітнє питання посідало важливе місце в програмних документах ПСЛ «Пяст», оскільки її члени, серед яких значну кількість становили вчителі, вважали освіту потужним чинником боротьби за новий суспільний лад. Після Першої світової війни ця партія здобула найбільше прихильників у південно-східних воєводствах³⁰. ПСЛ «Пяст» не мала сформованої ідеології і найчастіше схилялася до національних демократів. Зближення з ендецією мотивували насамперед спільністю інтересів у справі земельної реформи на «східних кресах»³¹. Зі створенням у Східній Галичині чіткої партійної вертикалі, яка свого остаточного оформлення набула на регіональному Конгресі ПСЛ, що відбувся 20 березня 1921 р. у Львові, партія стала найчисельнішою польською політичною структурою краю. Популярності ПСЛ «Пяст» сприяли декларовані її керівництвом гасла захисту інтересів польського селянства³².

У програмі ПСЛ «Пяст» йшлося про те, що кожен громадянин Польської держави має право розвивати власні розумові та моральні здібності, а партія докладе зусиль, аби завдяки внесенню якісних змін в організацію системи навчання

²⁹ Statut i program Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji uchwalone na Kongresie Stronnictwa dnia 11 października 1931 r. w Katowicach. Katowice: Nakładem Zarządu Głównego Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji, 1931. S. 17–18, 35–36; Krzywobłocka B. Chadeja. 1918–1937. S. 83, 109–110.

³⁰ Raport Ministerstwa Spraw Zagranicznych w sprawie położenia politycznego we Wschodniej Małopolsce do Poselstwa Polskiego w Paryżu). Warszawa, dnia 30 października 1922 roku. AAN. Zesp. 463. Sygn. 156. K. 196; Pietrusiewicz M. Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce... S. 103.

³¹ Геник М. Українське питання в політичних концепціях польських правочентристських партій (1918–1920). С. 38.

³² Калиняк Л. Д. Польські селянські партії у суспільно-політичному житті Західної України (1919–1939)... С. 40–41.

і виховання вдалося досягти визначеної мети. Навчання у всіх типах державних і самоврядних шкіл мало бути безкоштовним і доступним для всіх прошарків населення. Задля піднесення рівня освіти сільської молоді передбачали взяти під опіку початкове шкільництво і позашкільну освіту, а також сприяти розвитку культурних та освітніх установ, зокрема бібліотек, читалень, народних університетів, рільничих курсів тощо. У програмі також зазначено, що під час вступу до вищих навчальних закладів варто враховувати не лише шкільні атестати, а й фактичні знання абітурієнтів. Партія зобов'язувалася всіляко відстоювати матеріальні та професійні інтереси працівників освіти та науки, а також допомагати в піднесенні рівня школи³³.

Представники ПСЛ «Пяст» виступали за забезпечення сільській молоді доступу до середніх навчальних закладів шляхом перетворення початкових шкіл на семикласні загальноосвітні школи, у яких навчальні програми трьох останніх класів збігалися б із програмами нижчої гімназії. Члени партії відстоювали відкриття відповідної кількості бурс і надання стипендій для дітей із малозабезпечених сімей. Також ПСЛ «Пяст» дбала про розвиток професійного шкільництва, що мало сприяти піднесенню рівня розвитку польської промисловості та торгівлі³⁴. Щодо шкільництва меншин партійці виступали за рівноправність із політичного та культурного поглядів, однак час від часу у партійній пресі з'являлися анти-семітські гасла³⁵. Члени ПСЛ «Пяст» також виступали за збільшення видатків на Міністерство віросповідань та освіти, які, зокрема, в 1927 р. становили 16 % від державного бюджету, з яких 63 % йшло на початкове, 10 % на середнє і 4,5 % на професійне шкільництво³⁶. У своїх політичних зверненнях до українців партійці наголошували на вільному розвитку української нації, забезпечення українській мові рівних прав в адміністративних установах, Церкві та шкільництві³⁷. Діяльність членів партії викликала значне зацікавлення серед українського селянства,

³³ Program Polskiego Stronnictwa Ludowego («Piast») (uchwalony na kongresie partji w listopadzie 1921 r., ostatecznie wystylizowany przez Radę Naczelną 29 i 30 kwietnia 1922 roku w Warszawie). *Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z uwzględnieniem stronnictw żydowskich, ukraińskich, niemieckich, litewskich, białoruskich i rosyjskich na ziemiach polskich. Przewodnik praktyczny dla obywatela / ułoż.* J. Bełcikowski. Warszawa: Księgarnia Gustawa Szylinga, 1923. S. 20–21.

³⁴ Program Polskiego Stronnictwa Ludowego («Piast»)... S. 20–21; Szablicka-Żak J. *Szkolnictwo i oświata w pracach Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 1997. S. 36.

³⁵ Pietrusiewicz M. *Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce...* S. 117; Wynot E. *The Polish Movement and the Jews, 1918–1939. The Jews of Poland between Two World Wars / ed. by Y. Gutman, E. Mendelsohn, J. Reinharz, Ch. Shmeruk*. Hanover; London: University Press of New England, 1989. P. 42.

³⁶ *Czego żądamy od Ministerstwa Oświaty, Sprawiedliwości i Spraw Wojskowych? Piast*. 1927. 20 lutego, Nr 8.

³⁷ *Odezwa P.S.L. «Wyzwolenie» do chłopów ukraińskich*. 1 września 1922 r. *AAN*. Zesp. 9. Sygn. 870. K. 1.

яке брало участь у вічах, організованих членами ПСЛ «Пяст», що стосувалися господарських, освітніх та політичних питань³⁸.

Найвпливовішою партією польського робітничого руху була заснована 1919 р. Польська соціалістична партія (Polska Partia Socjalistyczna, далі – ППС). Серед провідних партійних діячів були такі знані особистості, як Броніслав Лімановський (Bronisław Limanowski), Ігнаци Дашинський (Ignacy Daszyński), Єжи Морачевський (Jerzy Moraczewski) та ін. На початку своєї діяльності ППС зосередилася на збереженні незалежності Польщі, об'єднанні всіх польських земель, проведенні соціальних та економічних реформ³⁹. Зауважимо, що в 1926 р. члени лівої групи ППС (Анджей Чума (Andrzej Czuma), Тадеуш Яблонський (Tadeusz Jabłoński) та ін.), які не погоджувалися з угодовськими позиціями вищого керівництва партії і тяжіли до комуністичної ідеології, заснували Польську соціалістичну партію «Лівиця» (Polska Partia Socjalistyczna-Lewica). Свої впливи партія поширила й на Галичину⁴⁰.

У своїй програмі ППС виступала за надання територіальної автономії національним меншинам, які проживають на сході Польської держави; гарантування їм широких громадянських свобод; зрівняння у правах громадян усіх віровизнань і національностей; запровадження у життя статей Конституції щодо культурних, мовних та освітніх прав національних меншин; створення українського університету у Львові; заборону переслідувань за національною ознакою; розвиток освіти, кооперативного руху тощо; захист прав польського населення південно-східних воєводств та піднесення в них рівня польської національної свідомості. Ці проблеми неодноразово поставали на порядку денному конгресів партії та їх порушували парламентарі від ППС у сеймі⁴¹.

Члени ППС критично оцінювали освітню політику влади щодо українців, зокрема обмеження їм доступу до Львівського університету, переслідування студентів і викладачів українського Таємного університету у Львові, запровадження утрат-

³⁸ Sprawozdanie sytuacyjne za miesiąc sierpień 1924 r. *AAN. Zesp. 2021. Sygn. 5. K. 21–22.*

³⁹ Projekt Programu Polskiej Partii Socjalistycznej. *AAN. Zesp. 1690. Mikrof. 2167/1, sygn. 114/I t. 1. K. 2–6.*

⁴⁰ Sprawozdanie tygodniowe za czas od 8 do 15 października 1927 r. *Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 226. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 22; Urząd Wojewódzki Lwowski – Wydział Bezpieczeństwa Publicznego. Lwów, dnia 16 grudnia 1927 r. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 243. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 19–20; Komendant Wojewódzki Policji Państwowej. Urząd śledczy we Lwowie. Wywrotowe organizacje – zwalczanie. Instrukcja. Lwów, dnia 6 października 1928 r. *Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 51. Спр. 721. Арк. 13–14.**

⁴¹ Program PPS (z roku 1920). *Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z uwzględnieniem stronnictw żydowskich, ukraińskich, niemieckich, litewskich, białoruskich i rosyjskich na ziemiach polskich. Przewodnik praktyczny dla obywatela / ułoż. J. Bełcikowski. Warszawa: Księgarnia Gustawa Szylinga, 1923. S. 33; Rezolucje i poprawki do poszczególnych punktów porządku dziennego XX Kongresu PPS. *AAN. Zesp. 1690. Mikrof. 2167/1, sygn. 114/I t. 6. K. 2–2a; Sprawozdanie sytuacyjne Województwa lwowskiego za styczeń 1926. Lwów, dnia 19 lutego 1926 r. AAN. Zesp. 1185. Sygn. 4. K. 13.**

візму в шкільництві тощо⁴². Члени партії критично оцінили ухвалення освітнього закону 1924 р. Вони висловлювалися проти понять «русинська», «руська» чи «старорусинська національність», вважаючи за доцільне використання поняття «українська національність» або «руська національність», а в дужках «українська». Партійці визнавали право меншин на розвиток власної мови, культури та освіти⁴³. Негативно вони сприйняли зростання антисемітизму, поширення якого пов'язували із зовнішніми чинниками, зокрема антисемітською діяльністю гітлерівського руху. Критику в них викликало також запровадження *numerus clausus* у середніх і вищих навчальних закладах та «лавкового гетто» у вищих навчальних закладах щодо єврейських студентів⁴⁴.

Як у 20-х, так і в 30-х роках ХХ ст. освітні вимоги ППС залишилися незмінними, з-поміж яких, зокрема, запровадження обов'язкового світського шкільництва мовою навчання меншин, безкоштовного навчання у школах усіх ступенів, будівництва шкільних приміщень, які б відповідали тогочасним педагогічним, гігієнічним і естетичним вимогам, забезпечення високого рівня фахової підготовки вчителів тощо. Держава та школи мали всіляко сприяти розвитку позашкільної освіти. Обов'язковим було унезалежнення шкільної влади від політичної адміністрації⁴⁵. Зі свого боку Центральний культурно-освітній відділ ППС був покликаний дбати про піднесення рівня освіти населення, його свідомості, засновувати вечірні школи, бібліотеки, читальні, організовувати різноманітні курси, народні університети тощо⁴⁶.

ППС розгорнула активну культурно-освітню діяльність: організовувала відчити і різноманітні курси, театральні трупи та вокальні гуртки, відкривала бібліотеки й читальні. На колишніх півдавстрійських теренах, зокрема у Львові, Бориславі, Перемишлі, осередки ППС провадили свою діяльність ще з 1919 р. Однак не всім місцевим філіям вдавалося налагодити активну діяльність, здебільшого через брак польської інтелігенції на місцях⁴⁷. Наприкінці 1922 р. ППС створила Товариство робітничого університету (*Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego*, далі – ТУР), яке станом на 1928 р. мало 168 філій, із них 11 діяло в Галичині⁴⁸. Школи та різноманітні курси, організовані ТУР, слугували піднесенню свідомості членів ППС.

⁴² Sprawa ukraińska, opracowanie St. Piotrowskiego. *AAN. Zesp.* 98. Mikrof. 2314/4, sygn. 71/I-36. K. 9–17.

⁴³ Sprawy językowe w Komisji Konstytucyjnej. *Robotnik*. 1924. 4 lipca. Nr 181; Koko E. Wolni z wolnymi... S. 137–138.

⁴⁴ Do wszystkich Komitetów i Wydziałów PPS. *AAN. Zesp.* 1251. Mikrof. 2167/2, sygn. 114/III t. 18. K. 14–15; Michałowski S. *Myśl polityczna Polskiej Partii Socjalistycznej: (1918–1939)*. S. 73–75.

⁴⁵ Projekt programu PPS na XXIII Kongres PPS. *AAN. Zesp.* 1690. Mikrof. 2167/1, sygn. 114/I-8. K. 1–3a; Program Polskiej Partii Socjalistycznej uchwalony na XXIV Kongresie w Radomiu dnia 2 lutego 1937 r. *AAN. Zesp.* 1690. Mikrof. 2167/1, Sygn. 114/I-10. K. 38–39.

⁴⁶ Centralny Wydział Kulturalno-Oświatowy. Okólnik do wszystkich Organizacji Partyjnych. Warszawa, dnia 13 maja 1920 r. *AAN. Zesp.* 1690. Sygn. 114/IV t. 5. K. 3, 9–9a.

⁴⁷ Światło A. *Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939*. S. 400–405.

⁴⁸ Działalność wydawnicza i kulturalno-oświatowa (za okres od 1 stycznia 1926 r. do 1 lipca 1928 r.). *AAN. Zesp.* 1690. Mikrof. 2167/1, sygn. 114/I-7. K. 16 a.

З 1923 до 1930 р. діяло 20 робітничих шкіл переважно для членів партії. До кінця 1929 р. товариство організувало загалом 180 курсів, зокрема 127 для неписьмених, 33 професійних і 20 курсів за громадсько-політичною програмою. Більшість курсів, з-поміж яких полоністичні, учительські, ідеологічні, курси за програмою початкових і середніх шкіл тощо, – проводили місцеві осередки партії, зокрема, в Бориславі, Перемишлі, Львові. Члени ТУР також долучалися до заснування професійних шкіл. Наприкінці 1925 р. відділи товариства утримували 22 бібліотеки та 7 читалень, а 1929 р. їхня кількість зросла до 86 і 54, відповідно, нерідко це були єдині заклади такого типу в окремих населених пунктах⁴⁹.

Із переходом ППС в опозицію після санаційного перевороту 1926 р. адміністративна влада чинила численні перешкоди діяльності ТУР. У східних воєводствах, зокрема на Волині, місцеві осередки ППС майже повністю були паралізовані (частково через припинення самоуправних субвенцій), що негативно позначилося на її культурно-освітній роботі. Дещо пожвавити свою діяльність ТУР вдалося з 1928 р. Наприклад, відповідно до звіту організації, в 1928–1929 рр. у 115 відділах працювало 13 самоосвітніх кіл і 28 різноманітних курсів. У 1935–1939 рр. склалися сприятливіші умови для освітньої діяльності ППС і ТУР, однак ті осередки товариства, в яких ширилися комуністичні впливи, припинили роботу через тиск із боку влади⁵⁰.

На теренах колишнього Королівства Польського і т. зв. східних кресах значний вплив мала Польська народна партія «Визволене» (*Polskie Stronnictwo Ludowe* «*Wyzwolenie*», далі – ПСЛ «Визволене»). До її очільників належали Станіслав Турутт (*Stanisław Thugutt*), Юзеф Понятовський (*Józef Poniatowski*), Блажей Столярський (*Błażej Stolarski*) та ін. У різні часи партія мала 500–600 місцевих осередків з 25–40 тис. членів. Оскільки серед членів ПСЛ «Визволене» вагомою була частка вчителів і представників шкільної адміністрації, саме ця політична сила представила чітко сформульовану програму у сфері освіти, вимагаючи докорінного реформування та демократизації шкільної системи, розбудови мережі вчительських семінарій і професійних навчальних закладів. Відповідно до цієї програми, обов'язкова безкоштовна загальна семикласна школа мала слугувати організаційною і програмною основою п'ятилітньої середньої загальноосвітньої і професійної школи. Було передбачено уніфікувати навчальні програми так, щоб учні могли без іспитів переходити у школи вищих рівнів. Усі школи мали мати однаковий організаційний рівень, кваліфікованих учителів. Усім дітям незалежно від соціального стану чи національності мав бути забезпечений однаковий доступ до середніх і професійних навчальних закладів. Відбуватися це мусило завдяки державній стипендіальній підтримці, і як наслідок – середнє шкільництво стало б доступним для всієї молоді. ПСЛ «Визволене», на відміну від ППС, хоч і підтримувало гасло світської школи, незалежної від релігійних угруповань з адміністративного та програмного поглядів, однак вважало навчання релігії в школах одним із най-

⁴⁹ Pragierowa E. Kilka uwag w sprawie szkół zawodowych. *Robotnik*. 1929. 12 stycznia. Nr 12; Światło A. Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939. S. 475.

⁵⁰ Światło A. Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939. S. 527, 531, 587.

важливіших чинників виховання⁵¹. Належну увагу партійці приділяли створенню умов для здобуття вчителями високого професійного рівня, забезпечення їхнього матеріального становища⁵². Діячі ПСЛ «Визволене» неодноразово наголошували на тому, що діти національних меншин повинні навчатися спільно з польською молоддю, що уможливить їхнє зближення з Польщею. Водночас партійці не заперечували їхнього права навчатися рідною мовою та в дусі власних культурних традицій. Вони закликали урядовців до відкриття більшої кількості шкіл для дітей непольської національності, особливо в регіонах їхнього компактного проживання⁵³. Належну увагу партійці як у програмних документах, так і в своїй діяльності загалом приділяли розвитку позашкільної освіти. Намагаючись побороти неписьменність серед населення, піднести освітній рівень поляків, партійці долучилися до організації курсів для неписьмених, додаткових курсів, бібліотек, виставок, музеїв, театрів, народних хорів, шкільництва для дорослих⁵⁴.

Відсутність єдності всередині ПСЛ «Визволене» зумовила вихід з неї кількох політичних груп, що значно послабило її впливи. Так, від'єднавшись у 1924 р., група радикальних політиків долучилася до створення Незалежної селянської партії (Niezależna Partia Chłopska, далі – НПХ), що фактично перебувала під контролем комуністів і забрала частину електорату ПСЛ «Визволене», зокрема, у південно-східних воєводствах. НПХ співпрацювала з комуністами як у суспільно-політичних, так і в освітніх питаннях. У її програмних документах йшлося про необхідність боротьби за відділення Церкви від держави, запровадження світського уніфікованого шкільництва з рідною мовою навчання національних меншин, яке б давало базову підготовку до діяльності в економічній і суспільній сферах життя держави⁵⁵. Акцентування уваги на навчанні в школах рідною мовою учнів впливало з колонізаційної політики панівних сил, які за допомогою утравістичних шкіл намагалися денаціоналізувати українців, білорусів, литовців, німців, натомість партія, декларуючи захист інтересів меншин, прагнула залучити їх до своїх лав.

⁵¹ Jachymek J. Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego «Wyzwolenie» 1918–1931. S. 19; Szabliska-Żak J. Szkolnictwo i oświata w pracach Sejmu Ustawodawczego... S. 36–37; Pietrusiewicz M. Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce... S. 104.

⁵² Bohusz B. Katastrofalne położenie szkół. *Wyzwolenie*. 1936. 12 lipca. Nr 28. S. 6.

⁵³ Sprawy oświatowe. *Wyzwolenie*. 1927. 19 czerwca. Nr 25. S. 5; Pietrusiewicz M. Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce... S. 115; Wynot E. The Polish Movement and the Jews, 1918–1939. P. 44.

⁵⁴ Czego chce i do czego dąży Polskie Stronnictwo Ludowe «Wyzwolenie». *AAN*. Zesp. 109. Mikrof. 2579. Sygn. 109/I. Ненумеровані картки; Program Polskiego Stronnictwa Ludowego Wyzwolenie. Warszawa, 6 marca 1921 r. *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów* / ułoż.: S. Lato, W. Stankiewicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969. S. 185–186; Jachymek J. Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego «Wyzwolenie» 1918–1931. S. 157.

⁵⁵ Program Niezależnej Partii Chłopskiej. Warszawa, listopad 1925 r. *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego* / zebr. i oprac.: S. Giza, S. Lato. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1967. T. 2: 1918–1931. S. 171; Pietrusiewicz M. Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce... S. 108.

Польська народна партія «Лівиця» (Polskie Stronnictwo Ludowe Lewica, далі – ПСЛ «Лівиця»), яка провадила діяльність з 5 квітня 1914 до 11 травня 1924 р., у своїй програмі наголошувала на необхідності створення уніфікованого початкового шкільництва як для сіл, так і для міст із оновленими навчальними програмами, шкільними приміщеннями та наочним матеріалом. Середнє шкільництво планували реформувати та реорганізувати відповідно до нових вимог виховання. Держава повинна була створити належні умови для здобуття дітьми із малозабезпечених сімей середньої та вищої освіти. Навчанням релігії мало займатися духовенство⁵⁶. Ці пункти програми партії були близькими до освітніх вимог, які висували інші польські партії лівого спрямування.

У 1926 р. група політиків на чолі з Болеславом Вислоухом (Bolesław Wysłouch), які 1925 р. від'їхали від ПСЛ «Визволене», та партійці з Селянського союзу (Związek Chłopski), створеного в 1924 р. із членів ПСЛ «Лівиці» та частини партійців ПСЛ «Пяст», заснували Селянську партію (Stronnictwo Chłopskie). Серед лідерів партії були Ян Домбський (Jan Dąbski), Станіслав Врона-Мерський (Stanisław Wrona-Merski) та ін.⁵⁷ Свої впливи в Галичині партійці поширювали переважно і на польське, і на українське селянство, а також мали своїх прихильників на теренах колишнього Королівства Польського та на Волині⁵⁸.

Значну увагу члени Селянської партії приділяли проблемам освіти та національним меншинам, яких розглядали як своїх союзників у відстоюванні прав селянства. Освіту та культуру вони вважали основною підвалиною міцності держави та добробуту її громадян. Завдяки демократизації освіти селяни могли свідомо брати участь в національному житті, виховувати молоде покоління в патріотичному дусі. Саме школа мала прищеплювати молоді ідеал демократії. Партійці закликали селян до пошанування школи та освіти, оскільки лише вони могли привести до перемоги демократії, а демократичний устрій мав забезпечити громадянам рівні можливості для самореалізації. Вони виступали за зрівняння національних меншин у правах із поляками, зокрема, в освітній сфері. Належну увагу партійці приділяли проблемам початкової, середньої, вищої та фахової школи, позашкільній освіті, статусу вчителів і їхньої професійної підготовки, дошкільному вихованню, стану та розбудові шкільних приміщень, а також відокремленню шкільництва від політики та релігії⁵⁹. В освітній сфері вони домагалися запровадження безкоштовної, світської семикласної початкової школи, яка б давала освіту від найнижчого до найвищого ступеня і була доступна для всіх громадян, незалежно від походження, майнового стану чи національності. Також члени цієї партії висловлювалися за ліквідацію

⁵⁶ Program Polskiego Stronnictwa Ludowego Lewicy. Kraków, 1 czerwca 1919 r. *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów* / ułoż.: S. Lato, W. Stankiewicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969. S. 160.

⁵⁷ Szablicka-Żak J. Szkolnictwo i oświata w pracach Sejmu Ustawodawczego... S. 36–37.

⁵⁸ Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. S. 183.

⁵⁹ Rezolucje polityczne uchwalone na Kongresie Stronnictwa Chłopskiego w dniu 7 lipca 1929 r. *AAN. Zesp. 1250. Mikrof. 2582, sygn. 112/I. K. 1*; Podgajna E. Stronnictwo Chłopskie (1926–1931): studium z dziejów myśli politycznej. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011. S. 127–128.

одно- та двокласних шкіл, які не давали учням належної освіти. Виступали за ліквідацію перших трьох класів у середніх школах, пропонували приймати учнів відразу до четвертого класу, що, з одного боку, зменшило б витрати на освіту, а з іншого – спростило б їм вступ без іспитів до шкіл цього типу. Велике значення відводили розвитку професійного та сільськогосподарського шкільництва, яке мало особливе значення для розвитку села. Зі шкільних підручників передбачали вилучити всі міфи та фальшування минулого, сфабриковані в інтересах панівних кіл⁶⁰. Партійці критично оцінили ст. 13 Конкордату, яка стосувалася навчання релігії в школах, найбільше невдоволення у них викликало те, що духовенство мало право самостійно обирати вчителів релігії⁶¹.

До Селянської партії в Галичині поряд із поляками належали й місцеві українці. Свідченням цього, зокрема, є звіти про партійні з'їзди та віча. Наприклад, 4 січня 1928 р. на партійному вічі у Копичинцях Тернопільського воєводства були присутні близько 200 осіб, з яких 85 % поляків, решта українці. А на вічі в Теребовлі, яке відбулося 3 січня цього ж року, з 500 учасників українців було 30 %⁶².

У березні 1931 р. польські селянські угруповання – ПСЛ «Визволене», ПСЛ «П'яст» і Селянська партія об'єдналися в Народну партію (Stronnictwo Ludowe, далі – СЛ). У програмних документах партії належну увагу також було відведено проблемам освіти. Партійці усвідомлювали, що добробут держави залежить від культурного та освітнього рівня селян, саме тому вважали, що початкова школа має давати учням усю повноту знань як майбутнім працівникам і громадянам держави. Водночас початкова школа мала уможливлувати перехід молоді до середніх чи професійних навчальних закладів. Доступ до цих шкіл не міг бути ускладнений жодними обмеженнями. Для сільських дітей доступними мали бути також вищі навчальні заклади. У своїй діяльності СЛ долучалося до розбудови мережі шкільництва, а також підтримувало ті організації та товариства, які підносили освітній та культурний рівень населення сіл, зокрема відкривали народні доми, народні університети, читальні, бібліотеки, театри, хори тощо. Освітню проблему польського населення пропонували вирішити через надання національним меншинам мовної, культурної та звичаєвої автономії⁶³. У Галичині члени СЛ виступали за забезпечення місцевого польського населення від українізації та створення умов для піднесення національної свідомості поляків краю⁶⁴.

⁶⁰ Program Stronnictwa Chłopskiego. Warszawa, 5 czerwca 1927 r. *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego* / zebr. i oprac.: S. Giza, S. Lato. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1967. T. 2: 1918–1931. S. 263–264.

⁶¹ Podgajna E. Stronnictwo Chłopskie (1926–1931)... S. 121–122.

⁶² Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne Nr 2 za czas od 7 do 14 stycznia. Tarnopol, dnia 14 stycznia 1928 roku. *AAN. Zesp.* 1180. Sygn. 6. K. 13–14.

⁶³ Program Stronnictwa Ludowego. Warszawa, 15 marca 1931 r. *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów* / ułoż.: S. Lato, W. Stankiewicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969. S. 302–303; Wytyczne programu Stronnictwa Ludowego. *AAN. Zesp.* 1248. Sygn. 4. K. 1–2a.

⁶⁴ Wojewoda Tarnopolski. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne Nr 5 za czas od 1 do 31 maja 1932 r. *AAN. Zesp.* 1180. Sygn. 19. K. 56.

Формально пропагуючи «повну рівноправність усіх громадян держави без різниці національності і вірування», доступ усіх дітей до безкоштовної початкової освіти, партійці водночас вважали, що лише «державні закони в межах єдності і цілості Речі Посполитої» можуть визначати їхнє право на культурний і господарський розвиток та використання самоврядування⁶⁵. Як зазначає дослідник М. Гон, заяви про необхідність захисту прав національних меншин слугували оптимальним засобом не лише мінімізації міжетнічних суперечностей, а й «прив'язання» непольського населення до держави. На думку дослідника, підхід цієї політичної сили до вирішення українського питання в міжвоєнній Польщі мав такий формат – автономія як програма-максимум (за умови, що вона не загрожуватиме територіальній цілісності держави) та втілення в життя конституційних засад щодо етнічних прав громадян як програма-мінімум. Водночас від українців вимагали визнання факту входження західноукраїнських земель до складу Польщі⁶⁶. У своїх резолюціях СЛ неодноразово наголошувало на необхідності налагодження порозуміння між польським та українським селянством для спільної боротьби проти чинної системи, яка всіляко обмежувала їхні права⁶⁷. Намагаючись поширити свій вплив на населення Галичини, партійці провадили активну діяльність у краї. Як зазначає тернопільський воєвода в місячному звіті за вересень 1932 р., СЛ виявило активність у Золочівському, Бережанському, Чортківському, Радехівському та Бучацькому повітах⁶⁸. Про збільшення чисельності українського селянства в лавах СЛ йшлося в резолюції Надзвичайного конгресу партії, який відбувся 17 січня 1937 р. у Варшаві. Приєднання українців до лав партії і відстоювання ними спільно з поляками власних національних і культурних прав партійці розглядали як один із шляхів вирішення польсько-української проблеми в Галичині⁶⁹.

Попри певні програмні відмінності, згадані ліві політичні сили однаково відстоювали піднесення рівня освіти в школах, виділення стипендій для учнів, підвищення кваліфікації вчителів тощо⁷⁰. Про важливість організації освітніх курсів, народних університетів, читалень, бібліотек, освітніх товариств, народних домів тощо йдеться майже у всіх програмних документах ПСЛ «Визволене», ПСЛ «Лівиці», ПСЛ «П'ят» і СЛ⁷¹.

⁶⁵ Wytyczne Programu Stronnictwa Ludowego. *PAU w Krakowie*. Sygn. Rps PAN Kr. 4212, mikrof. 1019. К. 32–33; Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939). С. 259; Wynot E. The Polish Movement and the Jews, 1918–1939. Р. 48–49.

⁶⁶ Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії... С. 113–114.

⁶⁷ Uchwały Rady Naczelnej Stronnictwa Ludowego z dnia 10 września 1933 r. *AAN*. Zesp. 1248. Sygn. 2. К. 1–1a.

⁶⁸ Wojewoda Tarnopolski. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne Nr 9 za czas od 1 do 30 września 1932 r. *Державний архів Тернопільської області* (далі – Держархів Тернопільської обл.). Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1964. Арк. 5.

⁶⁹ Rezolucje Nadzwyczajnego Kongresu Stronnictwa Ludowego odbytego w Warszawie w dniu 17 stycznia 1937 r. *AAN*. Zesp. 1248. Sygn. 1. К. 7–7a.

⁷⁰ Brzoza Cz., Sowa A. L. Historia Polski 1918–1945... S. 237–241.

⁷¹ Pietrusiewicz M. Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce... S. 105; Podgajna E. Stronnictwo Chłopskie (1926–1931)... S. 132–134.

До партій крайньої лівої орієнтації належала Комуністична партія Польщі (Komunistyczna Partia Polski, далі – КПП; у 1918–1925 pp. – Комуністична партія робітничка Польщі (Komunistyczna Partia Robotnicza Polski)). З огляду на негативне ставлення до польської державності партія зі січня 1919 р. перебувала в підпіллі, а комуністичну діяльність трактували в державі як кримінальний злочин. Польські комуністи висловлювалися за відкриття безкоштовних світських шкіл із мовами навчання національних меншин, виступали проти переслідувань у культурно-освітній і релігійній сферах, утравкізації шкільництва⁷². Вони критикували мовне законодавство та більшість освітніх законів влади як недемократичні. Зокрема, комуністи були переконані, що шкільний закон 1924 р. спонукатиме українців і білорусів до боротьби за школу з рідною мовою навчання: недоліком освітньої реформи 1932 р. вважали те, що учні початкових шкіл нижчого ступеня, переважно із сіл, були позбавлені можливості навчатися в школах вищого ступеня через брак відповідних знань.

Важливою сферою діяльності комуністів була праця в різноманітних освітніх і культурних організаціях і товариствах, через які вони поширювали комуністичну ідеологію. У 20-х роках комуністи переважно засновували власні легальні освітні організації. Однак у 30-х роках через постійні репресії з боку влади вони все частіше долучалися до діяльності організацій, що діяли під егідою соціалістів⁷³.

Окрім згаданих загальнопольських політичних сил, на політичній арені Польщі діяли регіональні політичні угруповання. Зокрема, консервативний рух не спромігся витворити потужної політичної партії, натомість був представлений локальними групами, які відстоювали економічні, політичні та освітні інтереси лише у співпраці з іншими впливовими політичними силами. Консерваторам вдалося зберегти значний вплив у громадських, культурних, професійних організаціях і товариствах⁷⁴.

Отже, попри певні програмні відмінності, польські політичні партії однаково відстоювали розширення мережі початкових і середніх начальних закладів, піднесення рівня освіти в школах та підвищення кваліфікації вчителів. Праві політичні сили всіляко сприяли поширенню польськості та заперечували право національних меншин на навчання рідною мовою. Вони наголошували, що школа покликана не лише вчити, а й виховувати у громадян почуття національної гідності, пошану до Польської держави. Саме тому пронизані національним «духом» польськомовні школи та вчителі-поляки мали стати інструментами культурно-політичного впливу на непольське населення, формувати в дітей та молоді польську національну свідомість, що зміцнило б польськість на новоприєднаних теренах і унеможливило б поширення національного сепаратизму. Політична платформа санаційного табору виняткову роль у державі відводила польському елементу, натомість представникам національних меншин, хоч і гарантувала рівні права та можливості вільного розвитку, однак лише за умови їхньої повної лояльності до влади. Водночас ліві політичні сили виступали за надання територіальної автономії національним меншинам,

⁷² Światło A. Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939. S. 300–301.

⁷³ Cimek H., Kieszczyński L. Komunistyczna Partia Polski 1918–1938. Warszawa: Książka i Wiedza, 1984. S. 421–422.

⁷⁴ Brzoza Cz., Sowa A. L. Historia Polski 1918–1945... S. 245–246.

які проживали на сході Польщі, гарантування їм широких громадянських свобод, зрівняння у правах громадян усіх віровизнань і національностей, впровадження в життя статей Конституцій 1921 та 1935 рр. щодо культурних, мовних та освітніх прав національних меншин. Забезпечити рівні можливості в освітній сфері як полякам, так і представникам інших національностей мали безкоштовні початкові, середні та вищі навчальні заклади з рідною мовою викладання, які були покликані спрямувати виховання дітей для суспільного і громадянського служіння Польській державі.

REFERENCES

- Bohusz, B. (1936, Lipiec 12). Katastrofalne położenie szkół. *Wyzwolenie*, (28), 6 [in Polish].
- Brzoza, Cz. & Sowa, A. L. (2006). *Historia Polski 1918–1945*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
- Cimek, H. & Kieszczyński, L. (1984). *Komunistyczna Partia Polski 1918–1938*. Warszawa: Książka i Wiedza [in Polish].
- Czego żądamy od Ministerstwa Oświaty, Sprawiedliwości i Spraw Wojskowych? (1927, Luty 20). *Piast*, (8) [in Polish].
- Dmowski, R. (2005). *Separatyzm żydów i jego źródła*. Krzeszowice: Dom wydawniczy «Ostoja» [in Polish].
- Henyk, M. (1997). Ukrainse pyttannia v politychnykh kontseptsiiakh polskykh pravotsentristykykh partii (1918–1920). *Halychyna*, (1), 37–43 [in Ukrainian].
- Holzer, J. (1974). *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Książka i Wiedza [in Polish].
- Hon, M. M. (2006). *Osoblyvosti mizhetnichnoi vzaiemodii v konteksti politychnykh protsesiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh u mizhvoiennyi period: monohrafiia*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].
- Iwanicki, M. (1986). *O ideowo-wychowawczym oddziaływaniu sanacji na młodzież szkolną i akademicką*. Siedlce: Wydawnictwo Uczelniane WSRP [in Polish].
- Jachymek, J. (1982). *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego «Wyzwolenie» 1918–1931*. Lublin: UMCS [in Polish].
- Kalyniak, L. D. (2003). Polski selianski partii u suspilno-politychnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy (1919–1939). [Polish peasant parties in the social-political life of Western Ukraine (1919–1939)]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Lviv [in Ukrainian].
- Kilian, S. (1997). *Myśl edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP [in Polish].
- Koko, E. (1991). *Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. [in Polish].
- Krzywobłocka, B. (1974). *Chadecja. 1918–1937*. Warszawa: Książka i Wiedza [in Polish].
- Maj, E. (2000). *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

Michałowski, S. (1994). *Myśl polityczna Polskiej Partii Socjalistycznej: (1918–1939)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

Pietrusiewicz, M. (1981). *Polityka oświatowa stronnictw ludowych w Polsce w latach 1918–1932*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna [in Polish].

Podgajna, E. (2011). *Stronnictwo Chłopskie (1926–1931): studium z dziejów myśli politycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

Pragierowa, E. (1929, Styczeń 12). Kilka uwag w sprawie szkół zawodowych. *Robotnik*, (12) [in Polish].

Program Niezależnej Partii Chłopskiej. Warszawa, listopad 1925 r. (1967). In S. Giza & S. Lato (Comp.), *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*. (Vol. 2, pp. 164–175). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [in Polish].

Program Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji uchwalony na II Ogólnopolskim Kongresie Stronnictwa z dnia 31 maja i 1 czerwca 1925 r. (1926). Warszawa: Drukarnia Zarządu Głównego Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji [in Polish].

Program Polskiego Stronnictwa Ludowego («Piast») (uchwalony na kongresie partii w listopadzie 1921 r., ostatecznie wystylizowany przez Radę Naczelną 29 i 30 kwietnia 1922 roku w Warszawie). (1923). In J. Bełcikowski (Comp.), *Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z uwzględnieniem stronnictw żydowskich, ukraińskich, niemieckich, litewskich, białoruskich i rosyjskich na ziemiach polskich. Przewodnik praktyczny dla obywatela*. (pp. 16–21). Warszawa: Księgarnia Gustawa Szylinga [in Polish].

Program Polskiego Stronnictwa Ludowego Lewicy. Kraków, 1 czerwca 1919 r. (1969). In S. Lato & W. Stankiewicz (Comp.), *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*. (pp. 157–163). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe [in Polish].

Program Polskiego Stronnictwa Ludowego Wyzwolenie. Warszawa, 6 marca 1921 r. (1969). In S. Lato & W. Stankiewicz (Comp.), *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*. (pp. 181–195). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe [in Polish].

Program PPS (z roku 1920). (1923). In J. Bełcikowski (Comp.), *Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z uwzględnieniem stronnictw żydowskich, ukraińskich, niemieckich, litewskich, białoruskich i rosyjskich na ziemiach polskich. Przewodnik praktyczny dla obywatela*. (pp. 31–34). Warszawa: Księgarnia Gustawa Szylinga [in Polish].

Program Stronnictwa Chłopskiego. Warszawa, 5 czerwca 1927 r. (1967). In S. Giza & S. Lato (Comp.), *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*. (Vol. 2, pp. 261–267). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [in Polish].

Program Stronnictwa Ludowego. Warszawa, 15 marca 1931 r. (1969). In S. Lato & W. Stankiewicz (Comp.), *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*. (pp. 299–311). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe [in Polish].

Program Związku Ludowo-Narodowego. (1923). In J. Bełcikowski (Comp.), *Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z uwzględnieniem stronnictw żydowskich, ukraińskich, niemieckich, litewskich, białoruskich i rosyjskich na ziemiach polskich. Przewodnik praktyczny dla obywatela*. (pp. 22–27). Warszawa: Księgarnia Gustawa Szylinga [in Polish].

Radomski, G. (2000). *Narodowa-Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, cop [in Polish].

Rotshyld, Dzh. (2001). *Skhidno-Tsentralna Yevropa mizh dvoma svitovymy viinamy* (V. P. Kanash, Trans.). Kyiv: Mehataip [in Ukrainian].

Sprawy językowe w Komisji Konstytucyjnej. (1924, Lipiec 4). *Robotnik*, (181) [in Polish].

Sprawy oświatowe. (1927, Czerwiec 19). *Wyzwolenie*, (25), 5 [in Polish].

Statut i program Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji uchwalone na Kongresie Stronnictwa dnia 11-go października 1931 r. w Katowicach. (1931). Katowice: Nakładem Zarządu Głównego Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji [in Polish].

Szablicka-Żak, J. (1997). *Szkolnictwo i oświata w pracach Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe [in Polish].

Światło, A. (1981). *Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza [in Polish].

Vasiuta, I. K. (2006). *Politychna istoriia Zakhidnoi Ukrainy (1918–1939)*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

Wapiski, R. (1980). *Narodowa Demokracja 1893–1939: ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich [in Polish].

Wynot, E. (1989). The Polish Movement and the Jews, 1918–1939. In Y. Gutman & E. Mendelsohn (Ed.), *The Jews of Poland between Two World Wars* (pp. 36-55). Hanover; London: University Press of New England [in English].

Zhernoklieiev, O. (2000). Natsionalni menshyny v Zakhidnii Ukraini v mizhvoiennyi period. In V. A. Voinalovych (Ed.), *Natsionalni menshyny Ukrainy u XX stolitti: polityko-pravovyi aspekt*, (pp. 163-164). Kyiv: NAN Ukrainy, In-t politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen [in Ukrainian].

Oksana RUDA. Educational issues in program documents of Polish political parties (1919–1939)

The article analyzes the program documents of the leading Polish political parties, traces the ways of solving educational problems, protecting the educational rights of representatives of different nationalities, and improving the financial situation for teachers. The educational activity of party members aimed at the development of primary, secondary and tertiary schooling, extracurricular education, as well as raising the level of national consciousness of the Polish population is discussed. It is observed that the right political forces advocated strengthening the Polish identity of the country and denied the right of national minorities to learn their mother tongue. They were convinced that Polish-language schools and Polish teachers were to become instruments of cultural and political influence on minorities and were supposed to form Polish national consciousness in children and young people which would make it impossible to spread national separatism. Policies of sanation defined the exclusive role in the country for the Poles, and made significant efforts to develop Polish-language schooling. However, representatives of national minorities were granted equal rights for education in their native language, provided they are fully loyal to the authorities. At the same

time, Polish left-wing political forces advocated equal rights for citizens of all religions and nationalities, implementation of the articles of 1921 and 1935 Constitutions concerning the cultural, linguistic and educational rights of national minorities. Free of charge elementary, secondary and higher education institutions with the native language of instruction, which were intended to direct the upbringing of children for the public and civil service in Poland, were supposed to provide equal opportunities in the educational sphere, both for the Poles and representatives of other nationalities. Despite some differences, almost all program documents of the Polish political forces referred to the need to increase the level of education in schools, allocation of scholarships for students, teachers' training, organization of educational courses, reading rooms, libraries and folk houses.

Keywords: political parties, Poland, educational activity, educational institutions, national minorities.